

GEORGES DEVEREUX – A KVANTUMFIZIKÁTÓL A KOMPLEMENTARISTA ETNOPSZICHIÁTRIÁIG

Michael Ghil*

A kezdetek

Egyszer volt, hol nem volt két nővér a XIX. század végén: Ilona és Margit. Az apjuk, Deutsch Ignác, szegény zsidó ember volt, aki aztán nagyon gazdag lett, mert az akkori Magyarország északi területeire érvényes alkohol-és dohányárusítási engedélye volt. Emiatt kapta a „Tabák Náci” ragadványnévet. A bánáti Lugoson éltek, az egykori Krassó-Szörény vármegye székhelyén (ma: Lugoj, Temes megye, Románia). Egy apáról fiúra szálló történet szerint a család az osztrák birodalom e határvidékén való letelepedését – ami korábban tilos volt a zsidóknak – egy Mume Zarke nevű ősnek köszönhetette, aki segített a császári csapatoknak a törökök elleni harcban.

Ilona, az idősebb nővér, a budapesti Teller Miklós (Miksa bácsi) ügyvédhez ment férjhez, és két gyermekük született, Ede és Emmi. A közelmúltban elhunyt Ede (Edward, a közeli hozzátartozók számára csak Edi vagy Koko) volt a nagy fizikus, a hidrogénbomba, valamint Paul és Wendy atyja. Paul a tudományfilozófia professzora lett a Davisben lévő Kaliforniai Egyetemen (UCD, nem messze Kalifornia állam fővárosától, Sacramentótól), Wendy pedig matematikát tanult a Loyola Egyetemen. Paul a közgazdaságtani Nobel díjas Gérard Debreu lányát, Chantal Debreu-t vette el, akitől két gyermeke született. Gérard Debreu Teller Ede kollégája volt a Kaliforniai Berkeley Egyetemen.

---

* Megjelent „Georges Devereux, de la physique quantique à l’ethnopsychiatrie complémentaire” címmel, *Le Coq Héron*, 190/2007, 55-64.

Emmi fia, János Kirz, aki maga is fizikus, hosszú éveken keresztül a New York-i Állami Egyetem (SUNY) professzora volt Stony Brookban, Long Islanden; jelenleg egy kutatócsoportot vezet a Lawrence Berkeley Nemzeti Laboratóriumban, szintén Berkeley-ben.

Úgy tűnik számomra, hogy a család «idősebb ágára» jellemző, fizika iránti érdeklődés hatása – miként a jelen történet hőse és „Koko”, azaz Teller Ede közötti rivalizálás – már a kezdetektől fogva meghatározó szerepet játszott. Az 1908. január 15-én született Koko csupán néhány hónappal volt idősebb Georges-nál, de mégis bizonyos elsőbbséget élvezett tudományos pályafutásának kiegyensúlyozottabb és kevésbé színes kezdete miatt. Mondhatjuk azt, hogy levelezésük több tiszteletre utal az egyik irányába, mint a másikéba.

Margit, Deutsch Ilona húga, egy másik ügyvédhez, Dobó Jenőhöz (Jenő bácsi) ment hozzá. Három gyermekük született: György (Amerikában George, Franciaországban Georges, közeli hozzátartozói számára Gyuri), István (Pista) és Ilona, az anyám, a legkisebb a családban. Dobó Jenő a bécsi egyetemen végzett jogászdoktor, a kisváros kiváló ügyvédje volt, többek között ügyvédje a helyi „Carasana” banknak is, amely Deutsch Ignác elnöklete alatt működött. A házaspárnak volt egy nagy háza sok szobával és cseléddel; ami nem akadályozta meg a ház asszonyát, Margitot abban, hogy a szíven viselje a szegény román, magyar vagy sváb parasztok sorsát, akik gyakran csak természetben tudtak fizetni, tojással, csirkével és más élelmiszerrel.

Gyuri apja, Jenő bácsi volt a lugosi neológ hitközség («rosh hakahal») elnöke is. Karácsonykor két disznót vágtak le, és ezzel egész évre ellátták a családot és a cselédséget hentesáruval. A családi történetek egy erdélyi főrabbi alakját tartották számon az ősök között, míg az erősen ortodox aradi zsidó hitközség szerint a lugosi neológ hitközség rabbija maga járt a keresztény henteshez, és ujjával a sonkára bökve, fennhangon egy szelet csirkét kért.

Gyuri és Pista egy szobán osztoztak ebben a nagy házban. Gyuri, az idősebb, magába forduló természetű volt, melankolikus és fázós – még nyáron is felöltőt hordott. Pista tele volt élettel, mindenki szerette, és gondtalannak tűnt. Egy nap azonban – Gyuri 16 éves volt, Pista pedig 14 – ez a fiatalabb ölte meg magát egy pisztolylövéssel az idősebb jelenlétében. Könnyen el lehet képzelni, hogy ennek a tettnek súlyos következményei lettek magára Gyurira, és a többi családtagra, főképp anyjával való kapcsolatára nézve. Talán elegendő itt utalni «*Mohave etnopszichiát-*

ria és öngyilkosság» című művének hetedik fejezetére, amely az öngyilkosságról szól [Devereux 1961]. A *Komplementarista etnopszichiátria* (1972) *Előszava* még messzebb megy: 1924-re, öccse halálának évére vezeti vissza «ebben a kötetben az analitikus *problémák* tudatosítását», és arra utal, hogy megoldás[uk] alap gondolata már 1930-tól kezdve kifejeződést nyert!

Abban az időben Gyuri már verseket írt magyarul, angolul és főleg németül, amelyeket 1928-tól többek között Klaus Mann publikált (lásd a Georges Bloch doktori disszertációjában összeállított bibliográfiát). Amikor 18 éves korában Párizsba érkezett, hogy egyetemi tanulmányokat folytasson, lehetősége nyílt arra, hogy két Nobel díjas tudós, Marie Curie és Jean Perrin laboratóriumaiban dolgozzon. Tehát szellemi fejlődésének kezdetétől az irodalom és tudományok határán működött, mindenevő kíváncsisággal, ám ugyanakkor a valódi újdonságok felfedezésének szándékával. Említsük meg itt, hogy unokatestvére, Edi, vagyis Teller Ede – aki 1926-ban iratkozott be a karlsruhei műegyetemre, hogy ott kémiát tanuljon – igen hamar beleszeretett a fizikába (noha Gyurihoz hasonlóan kiváló zongorista volt), és doktori disszertációját a Nobel díjas Werner Heisenberg irányítása alatt védte meg Lipcsében, posztdoktori kutatásait pedig egy másik Nobel díjasnál, Niels Bohrnál, Koppenhágában kezdte el. (A két briliáns fizikus, Bohr és Heisenberg találkozása a háború alatt számos spekuláció tárgyává vált; Michael Frayn «Koppenhága» című sikeres színdarabja e találkozásról ad képet.)

Gyuri a román katonai szolgálat elől menekülve (szülővárosa, Lugos az első világháború után Romániához került) Németországba utazott. Rövid ideig Lipcsében tanult, és végül keleti nyelvekre és antropológiára szakosodott. Miután eljutott Indokínába, járt a hegylakó szedangoknál, és az Egyesült Államok délnyugati részén a hopiknál, a yumáknál és a kokopáknál, majd később a mohávéknál a «Colorado Folyó Indián Törzsek Rezerlátumában» is, a Kaliforniai Berkeley Egyetemen védte meg doktori disszertációját Alfred Kroebernek, az amerikai antropológia egyik alapítójának (1876-1960) irányításával. Ne feledjük el, hogy az amerikai antropológia két forrása – egy humoros verzió szerint – a «cowboyok» és a «németek» voltak, egyfelől a Wetherill fivérek, a mesa verde-i sziklaüregek* felfedezői, másfelől Franz Boas és Columbia Egyetemen lévő tanítványai.

---

* Mesa Verde = „zöld asztal”, a Colorado államban lévő fennsík, amelyen az 1890-es években ősi indián romvárost fedeztek fel. (A szerk.)

Alfred Kroeber valószínűleg Boas legnagyobb hatású tanítványa volt: ma például a berkeley-i antropológiai intézet főépületét Kroeber Hall-nak hívják. De Georges barátsága Margaret Meaddel, aki maga is briliáns Boas-tanítvány volt, arra engedett következtetni, hogy a „kultúra és személyiség” irányzat művei sokirányú hatást gyakoroltak Georges-ra.

Miután 1935-ben megvédte disszertációját, Karl Menninger klinikáján kezdett el dolgozni a kansasi Topekában, ahol az ember megismerésének még egy útját fedezte fel, a pszichoanalízist, amelyben elsősorban magáról az individuumból van szó, nem pedig az egyénről mint egy társadalom tagjáról, ahogyan a klasszikus antropológiában. 1933-tól kezdve publikált az *American Anthropologist* című folyóiratban, 1939-től pedig a *Psychoanalytic Review*-ban és *Psychoanalytic Quarterly*-ben is jelentek meg írásai. Topekai tartózkodása alatt kezdett hozzá „egy síkföldi indián” pszichoanalíziséhez, amelyből azután első nagy – mindössze egyszer, 1951-ben publikált – könyve (*Reality and Dream: Psychoanalysis of a Plains Indian*) származott. Talán nem véletlenül, mivel Georges gyermekkorában May Károly indiánregényei – bennük Winnetou-val, a mescalero apacsok (fiktív) törzsfőnökével és annak fegyverbarátjával, Old Shatterhanddel – nagy szerepet játszottak. Az ellenátételt (amelyre ebben a tanulmányban később még visszatérünk) a Wolf indián és „sápadt arcú” pszichoanalitikusok között, vajon nem facilitálta-e Winnetou és az ő *Blutsbruder*-e (vértestvére) közötti barátság, amelynek árnyéka mindkettőjükre rávetült? De ez egy másik történet.

Georges Devereux gondolatainak gyökerei tehát a fizika, a társadalom és a személyiség tanulmányozásából erednek. Ebben a cikkben azt állítom, hogy a fizikai tudományokban – rövid ideig, ám igen magas színvonalon – szerzett képzettsége meghatározta leginkább újító gondolatait, amelyeket az etnopszichoanalízis, vagy általánosabban (ahogyan az Egyesült Államokban nevezik) a pszichológiai antropológia keretein belül tudott kibontakoztatni; azon gondolatokat, amelyek egy új tudomány megteremtéséhez vezettek. Ezen elméletek szolgáltatták az alapot a társadalomban élő egyén modern felfogásához, és egyszerű példáját nyújtották a *transzdiszciplinaritásnak* – egy olyan fogalomnak, amelyet manapság annyit dicsérnek, ám csupán sovány eredményekre vezet a kevésbé hozzáértők kezében.

A kvantumfizika két alapelve

A két elv, amelyekről általánosságban beszélek a *megfigyelő hatása* a megfigyeltre, és a tárgyak atomi szintű leírása, és manifesztációjuk, mint «részecskék» vagy mint «hullámok» közötti *komplementaritás*. A kvantumfizika természetesen a végtelenül kicsivel foglalkozik, míg a humán- és társadalomtudományok által vizsgált makroszkopikus tárgyak jóval komplexebbek, mint az elemi részecskék, atomok vagy kristályok. Georges zsenialitása abban nyilvánult meg, hogy meglátta a lehetséges analógiákat az emberi gondolkodás látszólag két ennyire különböző területének megközelítéseiben és módszereiben.

Az első alapelvből a *From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences* [A szorongástól a módszerig a viselkedéstudományokban] (1967; franciául *De l'angoisse à la methode dans les sciences du comportement*, 1980 és 1994) című művében merített, amelyet ő maga a *magnum opus*-ának tartott. A második a *Komplementarista etnopszichoanalízis* legmeggyőzőbb érveinek szolgált alapjául (1972).

E két elv magyarázatával kezdem – amelyek a filozófiai újdonsága felfedezésük idején, a két háború között káprázatos volt – és amelyek továbbra is paradoxonokban gazdagnak tűnnek, ám nem szűkölködnek a paradoxonok lehetséges megoldásaiban sem. Ezt követően megpróbálom felállítani azon analógiákat, amelyeket felfedezni véltem igen korlátozott embertudományi ismereteim mellett Georges-nak a Párizs melletti Antony-ban lévő lakásán folytatott beszélgetéseinkben. Végül, szerény javaslatokat fogok tenni az ezen elképzelések, vagyis Georges ötleteinek esetleges pótlólagos alkalmazására az ember- és társadalomtudományok kortárs problematikájában.

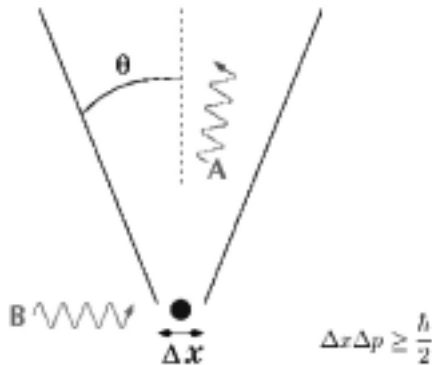
Nézzük először is a *megfigyelés hatását*. A klasszikus fizikában egy mérést gyakorta végrehajthatnak anélkül, hogy az a mért jelenséget jelentős mértékben megzavarná. Galilei például meg tudta mérni, hogy mennyi időre van szüksége egy testnek ahhoz, hogy a földre essen a pisai ferde toronyból – méghozzá elég pontosan ahhoz, hogy azt találja, hogy ez az idő független a test tömegétől. Ezzel megcáfolta Arisztotelész elvét, amely végig tartotta magát a középkorban; eszerint a nagyobb testek gyorsabban esnek, mint a kisebbek.

Pedig a megfigyelés hatása – jelen esetben a mérőeszközé – még a klasszikus fizikában sem elhanyagolható a megfigyelt viselkedésre

nézve. Így a hőmérő által felvett meleg jelentősen módosíthatja annak a serpenyőben lévő víznek a hőmérsékletét, amelybe azt belemártják, viszont a tengerét nem; egy feszültségmérő egy mikrohullámú sütő elektromos áramkörére kapcsolva azonnal mérhető módon módosíthatja az áramot a sütőben, ám egy elektromos központ által létrehozott áramot nem.

A klasszikus fizikában a megfigyelés e hatása jól ismert, és nagyjából arányos a mérőeszköz és a megfigyelt rendszer relatív méretével. Ez a hatás a humán tudományokban is ismert, mivel mindenki, aki megfigyelve érzi magát, máshogy – mégpedig kevésbé spontán módon – viselkedik, mint a természetes keretei között lévő személy. Georges gondolatainak eredetisége nem ebben áll, mivel számos eljárás létezik e probléma kiküszöbölésére a társadalomtudományi kutatás «klasszikus» helyzeteiben, valamint kérdőíveinek kezelésének és értelmezésének terén.

A kvantumfizikában ellenben nincsen olyan mérőeszköz, amelynek nagysága vagy energiája sokkal kisebb lenne, mint a megfigyelt tárgyaké vagy jelenségeké. Ebből következik, hogy «a megfigyelés hatása» sohasem elhanyagolható. Ebben az összefüggésben különösen fontos a Werner Heisenberg nevével fémjelzett *határozatlansági elv*. Heisenberg, ahogy már fentebb említettük, Teller Ede témavezetője volt; mindig a családban maradunk tehát, legalábbis a tágabb intellektuális családban, hiszen németül a témavezetőt *Doktorvater*-nek (doktorpapa) nevezik. Ezt az elvet számos módon ki lehet fejteni, jobban hangsúlyozva matematikai vagy fizikai aspektusait. Hogy rövidre fogjuk, mondjuk azt, hogy egy elemi részecske állapota két változóval jellemezhető, a részecske pozíciója, q , és a sebessége, p (pontosabban a tömege szorozva a sebességével); e két változó kapcsolódik össze egy pontos matematikai értékben. A határozatlansági elv azt mondja nekünk, hogy e kettő közül egyik sem mérhető abszolút pontossággal, és a határozatlanságok konjugáltja mindkettő mérésében szükségszerűen magasabb értékkel jellemezhető egy általános konstansnál, a Planck-féle h állandónál (pontosabban $h/4\pi$). Ezen elv a kísérleti helyzet szerint más változók konjugáltjaira is alkalmazható a fizikában, például egy szögre és a konjugált szögsebességre. Az elv egy kifejeződését illusztrálja a következő ábra (H).

H ábra. A Heisenberg által 1927-ben leírt gamma hullámok sematikus mikroszkopikus diagramja. A fekete kör a részecske, a B hullám a beérkező gamma hullám, és az A hullám a megtört gamma hullám a mikroszkópon keresztül (a fekete vonalak jelzik). A határozatlanság a részecske x pozíciójában e refrakcióval mérve Δx (a Wikipédia alapján, 2007. március 29.)

E határozatlansági elv matematikai kifejezése lehetővé teszi, hogy azt más konjugált mennyiségekre alkalmazzák, például a pontosságra, amellyel képesek vagyunk egy hangzó jelet, másfelől a zenei struktúrát mérni – vagyis az idő t egy funkciója $f(t)$ és Fourier spektruma $F(w)$, ahol w a frekvencia. Egy másik alkalmazás, amely napjainkban egyre fontosabb, meghatározza egy csatorna sáv szélességét az informatikában (kábel, műhold, ADSL) és az e csatornán átmenő bájtonkénti «becsült» hibák (a valószínűség elvének értelmében, vagyis a legvalószínűbb szám) számát. Ez Claude Shannon zsenialitása, a XX. századi tudomány egy másik óriásáé, aki a kommunikáció elméletét olyan korlátok megvalósításával alapozta meg, amelyek rákényszerítik e területre a határozatlanság elvét.

Hogy visszatérjünk a *szorongástól a módszerig a viselkedéstudományokban* című műhöz, Georges – az 1930-as évek elejétől, Rockefeller ösztöndíjasként, a szedangoknál és hopiknál eltöltött terepgyakorlata során – észrevette, hogy az antropológusra, akivé válni szeretett volna, hatást gyakorolnak azon egyének és közösségek, amelyeket éppen megfigyel, és ő éppúgy hat ezekre. Később témavezetője, Alfred Kroeber felkeltette érdeklődését a pszichoanalízis iránt, és az e területen való képzés megnyitja Georges számára az *áttétel* útját, mint az analitikus és az analizált közötti kommunikáció eszközt – ugyanakkor mint a «megfigyelés» eszközt is a fent említett fizikai elméletek értelmében. Tehát egyfelől arról van szó, hogy megjelenítse a megfigyelő – megfigyelt inter-

akció elkerülhetetlen jellegzetességét, és ennél fogva, számításba véve ezt az interakciót, eljusson a *szorongástól a módszerig*. Másfelől Georges megtalálta a *viszontáttétel* különleges eszközét, amely mint eszköz, már jól ismert volt a pszichoanalízisben, csakúgy, mint a *viselkedéstudományi* kutatásokban. A viszontáttételnek mint a mai társadalomtudományi kutatások eszközének problémája megtalálható például a francia szociálpszichológus Alain Giami életművében.*

Rögtön megérkezünk a kvantumfizika második alapelvéhez, amely Georges-ot antropológiai, pszichiátriai és *végül* etnopszichoanalitikus kutatásaiban egyaránt inspirálta. Ez a «részecskék» és a «hullámok» *komplementaritásának* elvéről szól a világ atomi szintű leírásában. Ma evidensnek tűnhet számunkra a gyümölcsöző párhuzam az *elszigetelt egyén és a részecske között* egyfelől, valamint annak *társadalommal való interakciói* és a hullámok vagy a sugárzás között. De nem ez volt helyzet a harmincas években, amikor a fizikusok saját maguk is küzdöttek a kérdéses kettőséggel, és annak szükségszerű kvantummechanikai következményeivel. Ma már az Egyesült Államokban is «pozitív, vagy negatív» rezgésekről beszélnek, amelyeken keresztül az egyik személy a másikat észleli.

Georges komplementarista elképzeléseinek egyik forrása Pascual Jordan német fizikus írásaiban keresendő. A kvantummechanika úttörőinek egyike, Max Bornnal és Werner Heisenberggel (akit fentebb már kétszer említettünk), színes egyéniség volt, aki egyaránt érdeklődött ezen «új fizika» biológiai és pszichológiai alkalmazása iránt. Sajátos politikai ízlése** kissé elfeledtette Pascual Jordant (akit nem szabad összekeverni Camille Jordan-nel, a XIX. századi francia matematikussal) a háború után, de Georges enciklopédikus kultúrája és határtalan emlékezőtehetsége megőrizte Jordan hatását szavaiban és írásaiban.

Mielőtt visszatérnénk a komplementarizmus definíciójához és értelmezéséhez Georges életművében, egy pillanatra forduljunk a «részecske–hullám» komplementaritás fizikai gyökereihez. Maga az *atom* szó, amely a görög filozófusoktól ered – akik pusztán spekulációval és minden megfigyelést mellőzve az atomból vezették le a létezését – egy olyan kompakt

---

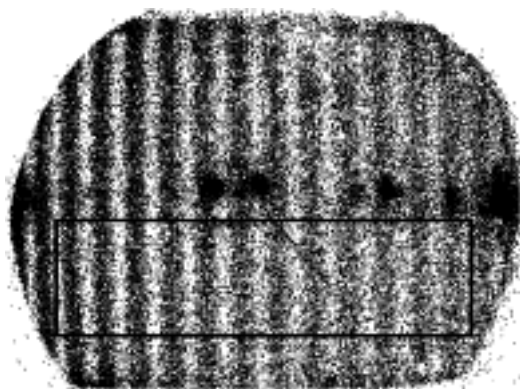
* Lásd például Giami Alain (2001) Counter-transference in social research: beyond George Devereux, *Papers in Social Research Methods – Qualitative Series*, no 7, (ed MW Bauer). London School of Economics, Methodology Institute. (A szerk.)

** Pascual Jordan (1902-1980) náci párttag volt, és a második világháború alatt a német rakétafejlesztési programban dolgozott. (A szerk.)

tárgyra utal, amely már nem osztható tovább (*átomos*). Az «elemi részecske» kifejezés szubatomi tárgyakra mutat rá, ugyanazon intuíciót jelezve.

Ám – a modern fizika világában, amely a megfigyelés és a kísérletezés tudománya és már nem egy spekulatív «természetfilozófia» –, a kísérleti tanulmányok ellentmondanak annak az intuíciónak, amely szerint egy részecskének egy jól meghatározott röppályával kell rendelkeznie. Ennél fogva, ha két párhuzamos nyílás van a részecske röppályájára merőleges lemezen, akkor az egyikben vagy a másikon kell áthaladnia. Ám azt találjuk, hogy nem ez a helyzet: egy efféle kísérletben, amikor nagyszámú elektronnal bombázzák a lemez két nyílását, a lemez mögött elhelyezett további lemez interferencia nyalábokat fog fel, olyan nyalábokat, amelyek hasonlítanak azokhoz, amelyeket makroszkopikus szinten, egy keskeny nyíláson áthaladó fény indukált. Ezek a nyalábok sűrűségükben és valószínűségükben megfelelnek egy olyan hullám felső és alsó pontjának, amely az elektron útját jellemzi, hullámformában, az egyik vagy a másik nyíláson keresztül! Egy újkeletű kísérleti példája e nyaláboknak az alábbi ábrán (I) látható:

I. ábra. Két hideg higany ionból ($^{198}\text{Hg}^+$) származó fotonok által létrehozott Young-féle interferencia nyalábok egy lézersugárban (Itano és mtsai, 1998)

Valójában Niels Bohr komplementaritás-elve kimondja, hogy ugyanazon kísérletben lehetetlen ugyanazon időben megfigyelni egy foton hullámtermészetét, vagyis az interferencia nyalábok jelenlétét, és részecske-természetét; vagyis röppályájának azt a tulajdonságát, hogy csak az egyik vagy a másik nyíláson haladhat át. Ezen elv filozófiai interpretációja

továbbra is jelentős vitákat okoz, és kísérleti demonstrációja megőrizte teljes aktualitását.

Egyébként a komplementaritás más gyümölcsöző analógiákat is sugall a fizikai tudományok számos területén, például a magas légköri áramlatok tanulmányozása és előrejelzéseáthatósága tekintetében. A napi időjárás követése ugyanis lehetővé tette az 1000-10000 km-es hullámhosszú Rossby hullámok felfedezését, de elég sűrű és teljesen lokalizált örvényeket is. E hullámok – néha elég szabályos – terjedése, csakúgy, mint az állandóság az örvények alkalmával, a kaoszelmélet korlátait meghaladva tudta előmozdítani a meteorológiai jelenségek előrejelzését.

Georges megközelítése a komplementaritás definícióját és annak humán tudományi hozadékait tekintve, szélsőségesen szigorú, mint mindig. Tekintsük igaznak a *Komplementarista etnopszichoanalízis Argumentumát*, amelyet szabadon idézek: már az elején úgy határozza meg a megfigyelőt «mint a korlátozás forrását», az első, fentebb tárgyalt elvre támaszkodva. Ez a megfigyelő «kívül esik» a szociológia tárgyán és «belül» a pszichológiáén. «A korlátozás tehát mindig jelen van, ami azt jelenti, hogy a viselkedést részben a megfigyelés idézi elő. [...] De ami itt lényeges, az az, hogy komplementer kapcsolat van a pszichológiai magyarázat (magába foglalva egy belső megfigyelőt) és a szociológiai magyarázat (magába foglalva egy külső megfigyelőt) között.»

Az *Argumentum* a «kiscsoport» (klán, család) és a «(nagy)csoport» vagy a «társadalom» megkülönböztetésével folytatódik. Van itt egy kitérő, amelyre nincs időnk, egyfelől a részecskék klasszikus mechanikája (például az égi mechanika), másfelől a termodinamikai és statisztikai dinamika irányában. Ez utóbbiak irányítják a részecskék nagy összességének viselkedéseit, azon viselkedéseket, amelyek irreverzibilisek (Carnot és Boltzman törvénye), miközben az összesség minden egyes részecskéjét szigorúan reverzibilis törvények irányítják (Newton törvénye). Ám Georges világossá teszi, hogy ez a kitérő számára csak arra szolgál, hogy meghatározza a «csoport» vagy a «társadalom» méretét vagy típusát ahhoz képest, amihez képest elhelyezkednek az általa tanulmányozott a szociológiai magyarázatok.

Rögtön megérkezünk Georges komplementaritás fogalmának lényegéhez. A «puszta tett» – például «**A mohave boszorkány Sahaykwisâ arra ösztökélte két szeretőjét, hogy öljkék meg őt. – [...] nem tartozik egyszerre sem a szociológia területéhez, sem a pszichológiáéhoz; [...] ez azért van, mert ez a két magyarázat ugyanazon**

puszta tettet vizsgálja, amit a két beszédmód nem képes egyszerre kezelni. [...] Ebből az következik, hogy létezik egy szó szoros értelemben vett komplementer kapcsolat a két beszédmód között.»

Néhány konklúzió és kitekintés

Mindenekelőtt fenn kell tartani Georges elméleteiben és klinikai gyakorlatában alapvetően humanista megközelítését: «A *megfigyelt* csak utolsó sorban az *egyén*.» Arról van szó, hogy ugyanazon időben bontakoztassuk ki az emberi személyiség univerzális vonásait csakúgy, mint a szociális struktúrák univerzális vonásait. «A komplementarizmus nem zár ki semmilyen módszert, vagy érvényes elméletet – összeilleszti őket. [...] Ebből következik, hogy a strukturalizmus igaz, mert a pszichoanalízis igaz – és fordítva.»

Ezután térjünk vissza Georges-nak a természet- és társadalomtudományokban szerzett ismereteinek kiterjedésére és mélységére, valamint a szigorúság követelményére; a szigorúságra, ami mivel nehezebben kivitelezhető a humán tudományokban, ritkább is. Vegyük például *A társadalom egy elméleti sémájáról* szóló cikket (*Un Schéma conceptuel de la société*), amely a *Komplementarista etnopszichiátria* első fejezetét alkotja, a cikket, amely a «Szociális idő: Módszertani és funkcionális analízis» (1938) (*Social Time: A Methodological and Functional Analysis*) és a «A társadalom egy fogalmi sémája» (1940) (*A Conceptual Scheme of Society*) című írások összeolvasztása. Azt mondja nekünk, hogy «a társadalom fogalma három különböző módon vezethető be a szociológiai diskurzusba», amelyek közül a harmadik az «fogalmi séma». Ezt a fogalmat ugyanazon módon kezeli, mint a fizikában a tér fogalmát: «a két esetben az eljárás ugyanaz» «az indukciót alkalmazva [...] a személyiségvonásoktól, mint adatoktól kezdve egészen az 'egyénekig'.»

Végül, mi található ma az embertudományok két komplementer aspektusában: az egyénben és a közösségben? Két komplementaritás, amelyek jóval kevésbé voltak egyértelműek abban az időben, amikor Georges megfogalmazta elméletét a megfigyelő hatásáról és az embertudományokban rejlő komplementaritásról. Először is a megfigyelő mindenütt jelen van az elektronikus megfigyelésnek és az egyéni adatok kezelésének rendkívüli módon megnövekedett lehetőségeinek köszönhetően. E «puszta ténynek» természetesen megvannak a hasznos és káros következményei a gazdasági, szociális és politikai életben. De

azt is lehetővé teszi, hogy az ember alaposabb megismerésében hasznosítsák – a kifejezés legmélyebb értelmében. És ez az, ami elsőként megszületett a szóban forgó komplementaritásokból: *minden megfigyelt, vagy majdnem és ugyanakkor megfigyelő is* ebben a «Szép új világban», amelyben élünk. A felvilágosodás korában először – vagy legalábbis tudatosan először – merült fel a kérdést «Milyen lehet egy perzsa?» vagy francia, vagy bármely más közösség tagja eltérő társadalmi és pszichológiai struktúrákkal attól, aki szokás szerint felteszi ezt a döntő kérdést. Ma, hála annak, hogy az információ minden egyén és minden közösség számára hozzáférhető a Földön, talán végül válaszolni tudunk erre a kérdésre.

A második komplementaritás, amely egyre nélkülözhetetlenebbé válik, a távolság hatásaira vonatkozik, amelyről a sűrített anyag fizikája beszél, csakúgy, mint a komplex rendszerek elmélete «small-world network»-jeikkel. A népek – legális vagy illegális migráció általi – szétszóródása, valamint az információk nagy távolságra való terjedése – a média különböző formái, így a televízió vagy az internet elektromágneses hullámain keresztül – azt eredményezi, hogy gyakorlatilag mindenki több közösséghez tartozik. Ezek a közösségek lehetnek nemzeti közösségek (azok, akiknek több útlevelük van), etnikaiak (azok, akiknek a szülei különböző etnikumokhoz tartoznak – és most idő hiányában megkímélem Önöket a Georges által leírt különbségekről az «etnikai személyiség» és az «etnikai identitás» között), szakmaiak (oktató-kutatók vagy mérnökök a marketing területén) és így tovább. A Georges által gyakran gyakorolt matematikai megközelítés lehetővé teszi, hogy a kultúrák sokféleségét egy szűk értelemben két vagy több csoport metszetéből (egybevetéséből) előálló együttesek definíciójával magyarázzuk, mint a «kínai-amerikaiak» vagy az «ír-amerikaiak» esetében az Egyesült Államokban, vagy az izraeli a «magyarok» vagy az «irakiak» esetében, származási országra utalva ezzel. De egy humanistább és mélyebb megközelítés, amellyel egyet merek érteni, úgy tekint az eltérő közösségekre (vagy kultúrákra), mint amelyek kiegészítik az egyén személyiségét, úgy, ahogyan ők maguk kiegészítik a közösséget.

Köszönetnyilvánítás

Nagy köszönettel tartozom Georges-nak magának, továbbá jogász-doktor (csakúgy, mint az édesapja) – és az élete alkonyán nemzetközi hírnevet szerzett – édesanyámnak, Ilonának (Ilana héberül és Ily a kö-

zeli hozzátartozóknak), édesanyjuknak Margitnak, csakúgy, mint unokatestvéremnek, János Kirznek. Georges egy régi tanítványa, Benjamin Kilborne, akivel New Yorkból Los Angelesbe érkezésemkor ismerkedtem össze, szintén érdekes részletekkel szolgált nagybátyámról; a mohave indiánoknál tett látogatás Parkerben, Arizonában, valamint a Conseil Tribal [Törzsi Tanács] és a Colorado River Indian Tribes (CRIT) Reservation, [Colorado Folyó Indián Törzsek Rezervátuma] könyvtárosa segített megérteni a náluk tett útjának lényegét. Nagyra becsülöm a találkozó szervezőinek és résztvevőinek meleg fogadtatását. E hozzájárulás írott változata amennyire csak lehet, hasznosította feleségem, Michèle Ghil irodalmár javaslatait, és hasonlóképpen két matematikus kolléga, Mickaël Chekroun és Jean Roux észrevételeit is. A tartalom és a forma megmaradt hibái teljes egészében az enyéimé.

Gyimesi Júlia fordítása

IRODALOM

- BLOCH, GEORGES (2003) *Les Origines culturelles et la vie de Georges Devereux — son œuvre et ses concepts — la naissance de l'ethnopsychanalyse*. Paris, thèse de doctorat, Paris-8.
- BUCHANAN, MARK (2003) *Nexus: Small Worlds and the Groundbreaking Theory of Networks*. Norton, W. W. & Co.
- DEVEREUX GEORGES (1951) *Reality and Dream: The Psychotherapy of a Plains Indian*. New York, International University Press, Karl A. Menninger és Richard H. Lowie előszavával, 438 pp., 1951; 2. bővített kiadás Margaret Mead előszavával, New York, Doubleday & Co., 1969; franciául *Psychothérapie d'un Indien des plaines: réalité et rêve*, Paris, Jean-Cyrille Godefroy, 595 pp., 1982; 2. francia kiadás Elisabeth Roudinesco előszavával, Paris, Fayard, 1998.
- DEVEREUX GEORGES (1961) *Mohave Ethnopsychiatry and Suicide: The Psychiatric Knowledge and Psychic Disturbances of an Indian Tribe*. Washington, The Smithsonian Institution, 1961, 1974; franciául *Ethnopsychiatrie des Indiens Mohave*, év nélkül.
- DEVEREUX GEORGES (1967) *From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences*, Paris/The Hague, Mouton & co; franciául *De l'angoisse à la méthode dans les sciences du comportement*. Paris, Flammarion, 1980 és 1994.
- DEVEREUX GEORGES (1970) *Essais d'ethnopsychiatrie générale*. Paris, Gallimard.

- DEVEREUX GEORGES (1972) *Ethnopsychanalyse complémentariste*. Paris, Flammarion.
- DEVEREUX GEORGES (1979) *Basic Problems of Ethnopsychiatry*, Chicago, University of Chicago Press.
- DOBÓ GEORG (1928) „Der einsame Lockruf“ (prózavers), in *Anthologie jüngster Prosa*, Erich Ebermayer, Klaus Mann et Hans Rosenkranz (Eds.), Berlin, I. M. Spaeth Verlag, pp. 181-189.
- DRAKE, STILLMAN (1973) Galileo's discovery of the law of free fall *Scientific American*, 228 (5), pp. 84-92.
- Ghil, MICHAEL, és ANDREW W. ROBERTSON (2002) “Waves” vs. “particles” in the atmosphere's phase space: A pathway to long-range forecasting? *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, 99 (Suppl. 1): 2493-2500.
- GIAMI, ALAIN (2001) “Counter-transference in social research: beyond George Devereux”, *Papers in Social Research Methods – Qualitative Series*, no. 7, Ed. M.W. Bauer, London School of Economics, Methodology Institute.
- GRIBBIN, JOHN (1984) *In Search of Schrödinger's Cat: Quantum Physics and Reality*, Bantam.
- HEISENBERG, WERNER (1927) „Über den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik“, *Zeitschrift für Physik*, 43: 172-198.
- ITANO, W. M., J. C. BERGQUIST, J. J. BOLLINGER, AND D. J. WINELAND (1998) “Complementarity and Young's interference fringes from two atoms”, *Physical Review A*, 57: 4176-4187.
- JORDAN, PASCUAL (1932) „Die Quanten-Mechanik und die Grundprobleme der Biologie und der Psychologie“, *Naturwissenschaften*, 20: 815-824.
- JORDAN, PASCUAL (1934) „Quantenphysikalische Bemerkungen zur Biologie und Psychologie“, *Erkenntnis*, 4: 215-252.
- JUNG, CARL GUSTAV és WOLFGANG ERNST PAULI (1955) *The Interpretation of Nature and the Psyche*, New York, Pantheon.
- LORENZ, EDWARD N. (1969) “Three approaches to atmospheric predictability”, *Bull. Amer. Met. Soc.*, 50: 345-351.
- MAY, KARL (Carl Friedrich May) (1893), *Winnetou I – III*, Gesammelte Werke, vol. 7-9, Bamberg-Radebeul, Karl-May-Verlag, év nélkül.
- TELLER, EDWARD és JUDITH SHOOLERY (2001) *Memoirs: A Twentieth-Century Journey in Science and Politics*, Cambridge, Mass., Perseus Publishing. Magyarul: Teller Ede (2002): *Huszadik századi utazás tudományban és politikában*. Ford. Mészáros György, Budapest, XX. Század Intézet.